

KE STAVEBNÍM PROMĚNÁM INTERIÉRU KOSTELA NEJSVĚTĚJŠÍHO SALVÁTORA V PRAŽSKÉM KLEMENTINU

FILIP SROVNAL

Stavební historie kostela Nejsvětějšího Salvátora v Klementinu na Starém Městě pražském není dosud v mnoha aspektech objasněna. V předkládaném příspěvku vystupují do popředí otázky týkající se vnitřního uspořádání kostela. Ve světle historických plánů a dochovaných inventářů autor zkoumá především stavební proměny presbytáře a s ním sousedících bočních kaplí. Zabývá se otázkami, nakolik ovlivnily podobu renesanční novostavby předcházející stavební struktury středověkého dominikánského kostela, proč nejsou mezi presbytářem a kaplemi v nejstarších plánech kostela zakresleny stávající pilíře či jak proměnila interiér kostela přestavba Carlem Luragem ve 40. letech 17. století. Zvláště inventáře pomáhají objasnit, co s sebou přinesla transformace jezuitského chrámu na kostel seminární. Skromné zmínky v pramenech a návrhy interiérové výmalby z 19. století konečně přinášejí dílčí odpovědi, jak se v průběhu času proměňovala celková barevnost interiéru kostela.

STRUCTURAL CHANGES IN THE INTERIOR OF THE HOLY SALVATOR CHURCH IN PRAGUE'S CLEMENTINUM

The building history of the Church of the Holy Savior in Clementinum in the Old Town of Prague has not yet been clearly interpreted in many aspects. This article deals with the internal arrangement of the church, mainly the structural transformations of the presbytery and the adjacent side chapels, in the light of historical plans and preserved inventories. Author discusses questions how much the previous building structure of the medieval Dominican church influenced the shape of the Renaissance new building, why the existing pillars are not drawn between the presbytery and the chapels in the earliest plans of the church, or how the interior of the church was transformed by the Carlo Lurago rebuilding in the 1640s. In particular, the inventories help clarify what the transformation of the Jesuit church into a seminary church entailed. Modest mentions in written evidence and interior painting proposals from the 19th century finally provide partial answers to how the overall colour of the church's interior changed over time.

Klíčová slova — Praha – Staré Město – Klementinum – kostel Nejsvětějšího Salvátora – baroko – jezuité – stavební historie – liturgický prostor – oltář – chórová mřížka – barevnost – Marco Fontana – Carlo Lurago – Bedřich Wachsmann – František Štěpánek

Key words — Prague – Old Town – Clementinum – Church of Holy Savior – Baroque – Jesuits – building history – liturgical space – altar – choir screen – colour scheme – Marco Fontana – Carlo Lurago – Bedřich Wachsmann – František Štěpánek

Interiéru staroměstského kostela Nejsvětějšího Salvátora dnes dominuje kontrast mezi barevnou pozdně barokní úpravou závěru presbytáře a nabílenou raně barokní architekturou. Na jednu stranu syté malby, množství soch a mohutná konstrukce dientzenhoferovského hlavního oltáře, na stranu druhou střídmá architektura, světlé omítky se sklovitým, lehce nažloutlým povrchem a plošná štuková ornamentika. To jsou pozůstatky dvou nejvýraznějších úprav interiéru salvátorského kostela. Dochované fragmenty i z jiných etap výzdoby však dávají tušit, že výtvarná podoba vnitřku kostela se v průběhu staletí značně proměňovala. Jak konkrétně si však lze představit interiér Nejsvětějšího Salvátora krátce po dokončení, jak v 17., 18. nebo 19. století? Na tyto otázky může dát poměrně přesnou odpověď rozbor historických inventářů kostela, z nichž část publikuje Kristýna KALOUSKOVÁ (2023) v tomto čísle *Staleté Prahy*.¹

Předpokladem věrohodné interpretace inventářů kostelního mobiliáře je ovšem důvěrná obeznámenost s prostorovými danostmi stavby v jednotlivých časových obdobích. Hlavním cílem tohoto článku je proto upozornit na proměny interiérových dispozic kostela a prohloubit základní představu o charakteru výtvarné výzdoby v různých časových údobích.

Zdi gotického chóru

Z pramenů a historických plánů vyplývá – a stavební situace to potvrzuje –, že renesanční stavba kostela proběhla ve dvou fázích.² V letech 1578 až 1582/1583 vystavěl švýcarský Ital Marco Fontana († před 1590) presbytář s dvěma věžemi, bočními kaplemi a příčnou lodí, a v letech 1600 až 1601/1602 přibýlo trojlodí kostela.³ V případě kněžiště však nešlo o novostavbu od základů: Milada Vilímková rozpoznala ve hmotě stávajícího presbytáře pozůstatky dominikánského chóru

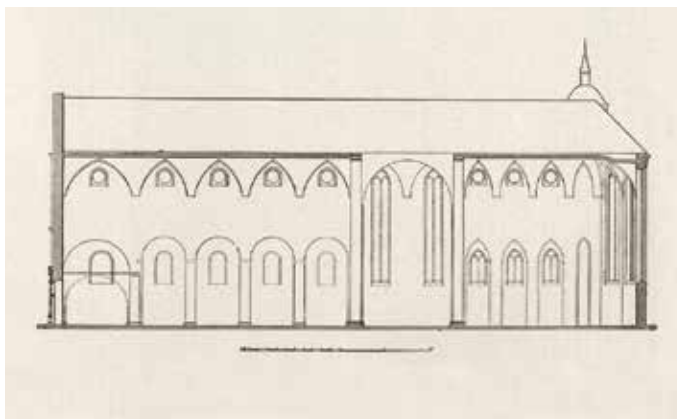
1 Za nejrůznější připomínky a rady děkuji Kristýně Kalouskové, Václavu Ondráčkovi, Tomáši Snopkovi, Martinu Staňkovi, Pavlu Šimáčkovi, manželům Maturovým, Pavle Savické, Andree Holasové a recenzentům.

2 Z bohaté literatury k areálu Klementina a kostelu Nejsv. Salvátora vybíráme: HAMMERSCHMIDT 1723, 87–88; SCHMIDL 1747, Nr. 9, 453; POLLAK 1910–1911, 132–139, Fig. 39–44, 85; RICHTER 1924–1925 (s prvním pokusem o rekonstrukci nejstarší podoby interiéru; obr. 1); RICHTER 1931; MERTEN 1967; VILÍMKOVÁ 1970, 11–15, 56, 64, 85; VLČEK 1996, 109–112; VLČEK/HAVLOVÁ 1998, 115–118; KOVÁŘ 2017; HAVRDA/KOVÁŘ/ŽDÁRSKÁ 2017, zejm. 41, 43; ULICNÝ 2017, 1099–1100; OULÍKOVÁ 2019, 134–154.

3 V návaznosti na dokončení presbytáře vznikla roku 1584 sakristie, která sloužila i kostelu sv. Klimenta.

o třech klenebních polích a závěru na půdorysu sedmi stran dvanáctiúhelníku (VILÍMKOVÁ 1970, 10–14, 86).

První stavební etapu reflektuje vůbec nejstarší dochovaný půdorys nového kostela, uchovávaný v Bibliothèque nationale de France v Paříži (BnF, n° 1033; OULÍKOVÁ 2019, 143–144, 223–224; HAVRDA/KOVÁŘ/ŽDÁRSKÁ 2017, 9, s. datací 1593–1597; obr. 2). Plán zobrazuje polygonální závěr s chórem flankovaným bočními kaplemi, transept s kupolí a trojlodí. Oproti dnešnímu stavu ná-kres z pařížské knihovny dokládá jeden důležitý, badateli dosud nepovšimnutý rozdíl. Místo řady mohutných pilířů propojených trojicí arkád, jak je známe dnes, odděluje presbytář od bočních prostor na obou stranách rovná zeď, přerušená ve východní části chóru na každé straně jen jedním průchodem. Proč v presbytáři nejsou zakresleny pilíře arkád, jak je tomu v lodi kostela? Vysvětlení je prosté. Jde o zdívo mnišského chóru středověkého kostela sv. Klimenta, které Marco Fontana integroval

Obr. 1. Rekonstrukce nejstarší podoby kostela Nejsv. Salvátora (bokorys; převzato z RICHTER 1924–1925, 369, obr. 159, kresba Jan Sokol).

do renesanční stavby. Existenci i výšku zdíva by bezpečně prokázaly restaurátorské sondy na pilířích arkád. Není mi však známo, že by tento průzkum kdy proběhl. Kvůli pozdější vestavbě empor také nevíme, zda vůbec byl chór s bočními kaplemi v určité výši propojen (například okny či arkádou).⁴ Jisté je, že vnitřní dispozice presbytáře se ve skutečnosti velmi lišila od rekonstrukce nejstarší fáze stavby navrhované Václavem Richterem, kde interiéru strukturují přímo z podlahy vyrůstající vysoké arkády s lomenými oblouky (RICHTER 1924–1925, 369, obr. 159; obr. 1).

Stav zachycený na pařížském plánu dokládají další dva nákresy ze začátku 30. let 17. století, jednak opět v pařížské Bibliothèque nationale de France (BnF, n° 1034; JÍRA 1925, tab. XL; OULÍKOVÁ 2019, 224; obr. 3) a jednak v Archivum Romanum Societatis Iesu v Římě (ARSI FG, sign. F. G. 1541/4/55; OULÍKOVÁ 2019, 228, obr. na s. 229). Již na sklonku 30. let 17. století však započaly výraznější stavební úpravy vnitřku kostela. V letech 1638–1640 byl vybudován hlavní oltář a roku 1640 uzavřel architekt **Carlo Lurago** (* 1615–† 1684) smlouvu o stavebních úpravách presbytáře a jiných renovacích (SCHMIDL 1759, L. II, N. 138, 448–449; VILÍMKOVÁ 1970, 21; OULÍKOVÁ 2019, 148).⁵ O jaké práce šlo? Podle Milady Vilímkové Carlo Lurago přistavěl boční emporia a následně presbytář vyzdobil štukaturami, čímž dodal dosud renesanční stavbě raně barokní podobu (VILÍMKOVÁ 1970, 26; OULÍKOVÁ 2019, 148, 242). Tento názor je jistě správný. V rámci stavebních prací však muselo dojít ještě k proražení nových průchodů v gotických zdech dominikánského chóru. Dosvědčují to tři dochované plány kostela z 2. poloviny 17. století: plán z 50. let 17. století z Národního archivu v Praze (NA SMP, inv. č. 2910a; OULÍKOVÁ 2019, 232; obr. 4), kresba vzniklá po roce 1681, vložená do rukopisu z roku 1762, uloženého v Národní knihovně (NK XXIII C 98; obr. 5)⁶ a plán z roku 1696 uchovaný v Římě (ARSI FG, sign. Boh 200; OULÍKOVÁ 2019, 230, obr. na s. 33). Všechny tři půdorysy ukazují zeď chóru otevřenou pouze v prostřední arkádě, přičemž průchod při bočních oltářích, který jsme viděli na starších plánech, je nyní zazděn.⁷ Tomuto stavu odpovídá dochovaná kostelní dlažba (obr. 7) – původní šachovnicově skládané červené a bílé mramorové čtverce, k jejichž zhotovení existují pramenné zmínky z let 1640 a 1660, pokrývají

4 Pro optické i akustické oddělení bočních kaplí od chóru hovoří jednak dobové pojmenování těchto prostor jako *sacellum*, čili kaple nebo oratoř, ještě v roce 1781 (NA APA I C 160/7c, fol. 3r), jednak – jistě provizorní – označení kaple sv. Ignáce jako učebny na pařížském plánu kolem roku 1600 (BnF, n° 1033).

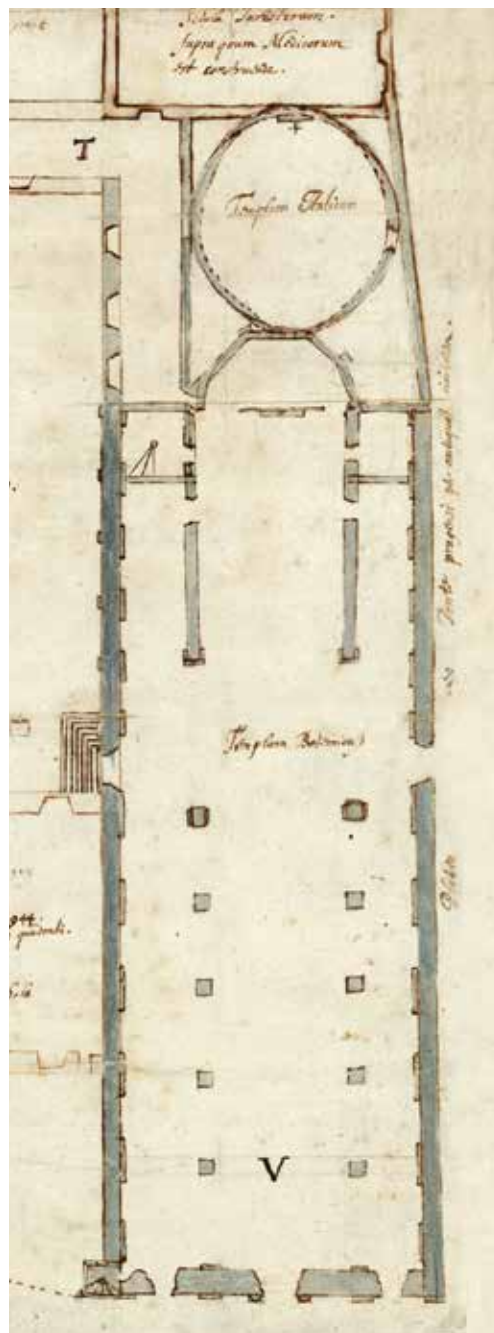
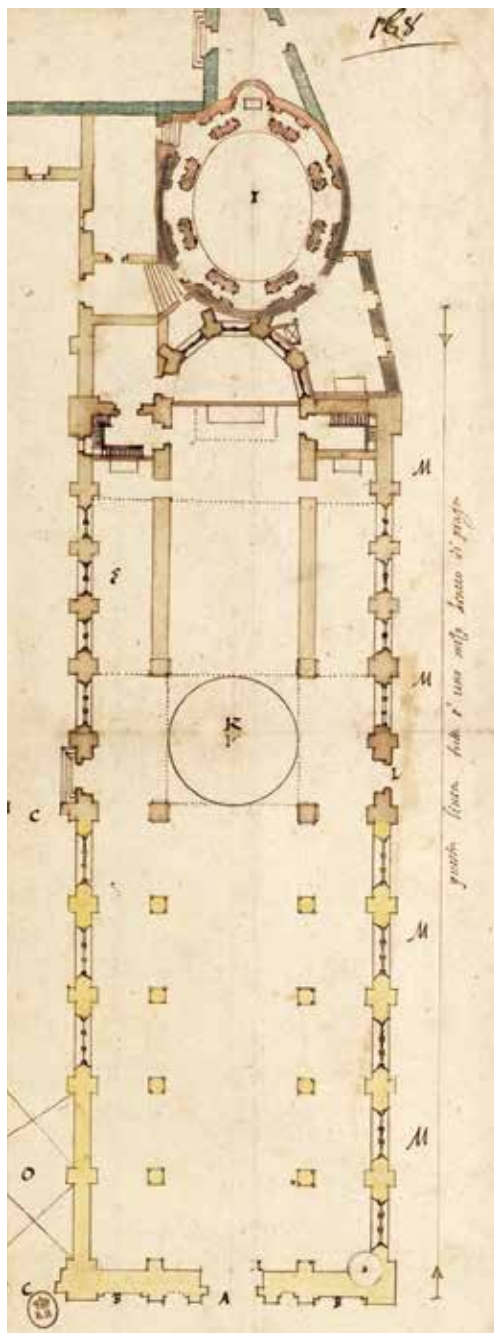
5 Smlouva se nedochovala, známý je jen opis jejího názvu v inventáři jezuitských dokumentů, v němž stojí: „Contractus cum statuario Domino Lurago architecto circa choros templi s. Salvatoris et alias renovationes in eodem templo 6.II.1640.“ (NA JS, fol. 23v; DURAS 1933, 14; cit. dle ULIČNÝ 2017, 1283, pozn. 669)

6 K roku 1681 je datován *jus sepulturae* pro Markétu Kučerovou, jejíž hrobka je na plánu označena číslicí 31, nejvyšším číslem v připojeném seznamu hrodek. Plánek tedy odráží situaci k roku 1681 nebo krátce poté (PODLAHA 1915, 227–230; FECHTNEROVÁ 1993, 415).

7 Z 50. let 17. století pochází ještě plán kostela v tzv. Dientzenhoferově skicáři (BNM 4584, fol. 245–246). Zde průběžná stěna není zakreslena, stejně tak jako zdi za oltář sv. Ignáce a Františka Xavera – zdá se proto, že se kreslíř zaměřoval na konstrukční stránku věci (OULÍKOVÁ 2019, 230–231).

Obr. 2. Anonym, 90. léta 16. století: Plán dostavby kostela Nejsv. Salvátora (výřez; BnF, Paříž, n° 1033, datace knihovny 1600–1601).

Obr. 3. Anonym, kolem 1631: Plán kostela Nejsv. Salvátora (výřez; BnF, Paříž, n° 1034, datace knihovny 1617–1653).

podlahu právě jen ve střední arkádě. Dlažba v nejzápadnější páru arkád je novodobá, a navíc její nivelita neodpovídá výšce dlažby v bočních lodích. Ve východní dvojici arkád je pak stavební situace převrstvena pozdně barokní úpravou.⁸

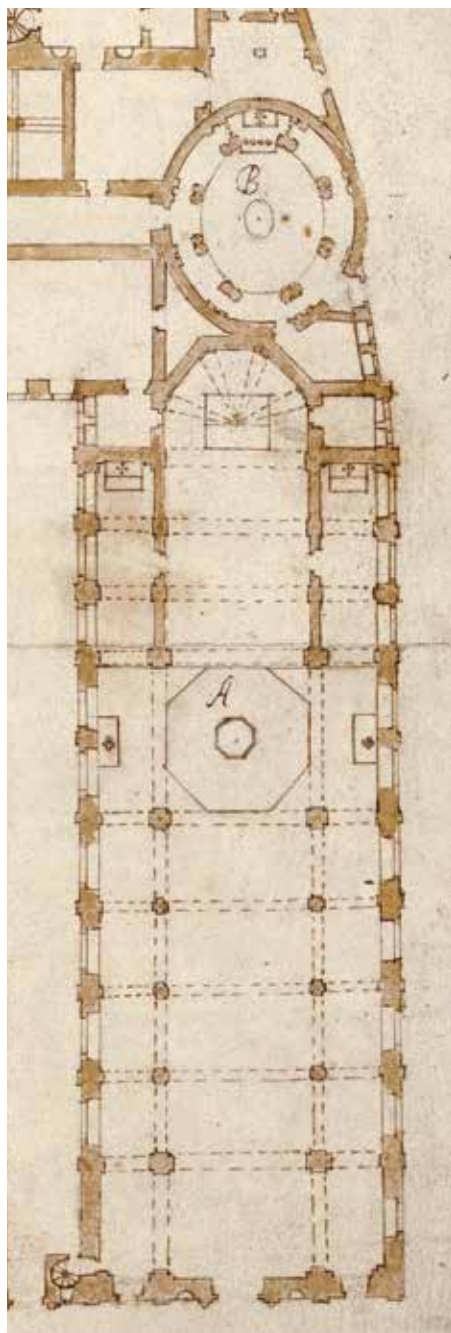
Samotnou existenci průběžné středověké zdi v presbytáři a snad i její výši reflektuje luragovská štuková výzdoba: nečleněné sokly pilířů arkád pod emporami jsou znatelně vyšší než na ně navazující korintské pilastry⁹ (viz dále obr. 10A). Tato z hlediska architektonických řádů fatální disproporce dokládá, že „holé“ sokly arkád nekorrespondují s původním architektonickým řešením. Jsou to jen zbylé fragmenty zdi středověkého dominikánského chóru včleněné do renesanční stavby. Výška těchto „soklů“ – cca tři a čtvrt metru – nám pravděpodobně ukazuje i přibližnou výšku středověkého zdiva, na něž Lurago nasadil pilíře arkád, které skrze boční kaple přivádějí do presbytáře světlo.¹⁰

8 Ve smlouvě z roku 1640 se kromě dlažby hovoří o schodech z červeného mramoru (OULÍKOVÁ 2019, 242–643). Letopisy v rukopise NK XXIII C 98 zmiňují pokládání dlažby a jeho financování v letech 1659, 1660 a 1664.

9 Tuto zvláštnost zmiňuje již Milada VILÍMKOVÁ (1970, 71), ale nevyvozuje z ní žádný závěr.

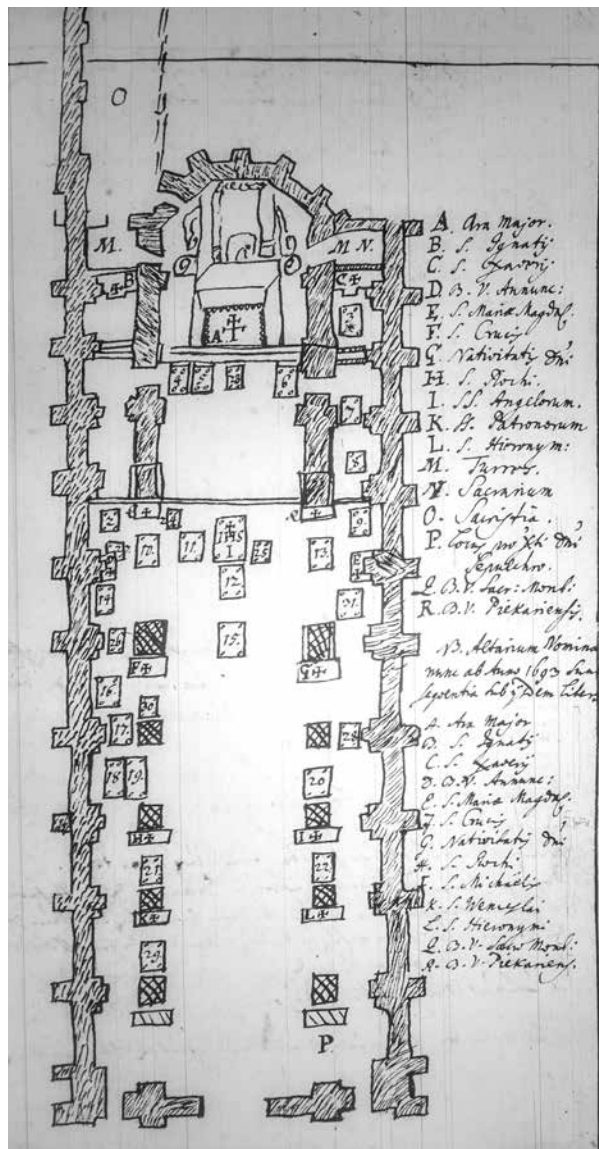
10 Do jaké výše zůstalo zachováno zdivo polygonálního závěru, není jasné (KOVÁŘ 2017, 51–58).

Stav, kdy středový pár arkád tvořil jediné propojení bočních kaplí s presbytářem, je naposledy zachycen na již zmíněném plánu z roku 1696 (ARSI FG, sign. Boh 200; OULÍKOVÁ 2019, 230, obr. na s. 33). Nákres Klementina od Jana Milera z roku 1710 již

Obr. 4. Plán kostela Nejsv. Salvátora, 50. léta 17. století (výřez; NA SMP, inv. č. 2910a, datace archivu 1650, přestavba Carla Luraga).

Obr. 5. Anonym, po 1681: Plán kostela, kresba vložená do rukopisu z roku 1762 (výřez; NK XXIII C 98).

nově zobrazuje otevřenou jižní arkádu při dnešním oltáři sv. Františka Xaverského (AAS NTM 86; OULÍKOVÁ 2019, 241; obr. 8). Nejspíše v souvislosti se stavbou hlavního oltáře (1749) pak byla proražena i protější severní arkáda, která je na Milerově plánu ještě nepřerušena.

Přesun oltářů sv. Stanislava a Aloise a konečné otevření arkád

Po zrušení jezuitského řádu roku 1773 byla v letech 1783–1787 západní část Klementina adaptována pro generální, respektive od roku 1790 arcibiskupský, seminář. Tomu byly přiděleny také oba kolejni kostely sv. Salvátora a Klimenta. V rámci úprav salvátorského kostela pro tento účel došlo tehdy ke konečnému proražení gotické zdi pod zbylými dvěma západními arkádami. Stalo se tak nejspíše mezi roky 1781 a 1798 při rozsáhlejší úpravě presbytáře. Nejvýraznější změnu tehdy představovalo zrušení obou bočních oltářů sv. Aloise z Gonzagy (na evangelijní) a sv. Stanislava Kostky (na epištolní straně). Jejich retabula s obrazy v bohatě řezaných rámech byla následně přenesena na menzy oltářů Zvěstování Panně Marii¹¹ v severním a sv. Maří Magdaleny

¹¹ Z původního oltáře Zvěstování Panně Marii se dochoval titulní obraz od Hanse von Aachena (olej na plátně, 237 × 177 cm, Praha, Arcibiskupství pražské, dlouhodobá zápůjčka v Národní galerii v Praze, inv. č. VO 272; ŠRONEK 2013, 25–28).

v jižním transeptu kostela, kde se nacházejí dodnes.¹² Důvod zrušení/přesunu oltářů je nasnadě: pro modlitbu hodinek seminaristů byl nezbytný velký chór, do něhož by se vměstnal dostatek lavic umístěných po stranách, paralelně s bočními zdmi. Odstranění bočních oltářů (včetně oltářních mřížek) tedy umožnilo instalaci chórových lavic v celé délce spodní části kněžiště (obr. 6). Středověké zdvo, před nímž oltáře původně stály, bylo následně probouráno. Architektonický

Obr. 6. Praha 1-Staré Město, Křižovnické nám., kostel Nejsv. Salvátora. Pohled od hlavního oltáře k západu (foto J. Tuháček, 1943; NPÚ GnŘ, fotoarchiv, inv. č. 29.231).

rozvrh stěn presbytáře byl zbaven nejkřiklavějších anomálií a seminaristé jistě ocenili mírné zlepšení světelných podmínek pro četbu a zpěv hodinek.

V období mezi lety 1781 a 1798 došlo v kostele ke zrušení celkem osmi oltářů.¹³ Nabízí se proto otázka, proč vedení semináře pro budoucí generace „zachránilo“ právě retabula oltářů sv. Stanislava a Aloise. Proč se nezachovala původní výzdoba oltářů transeptu nebo proč nebyla nahrazena výtvarnými díly z jiných zrušených oltářů (např. zemského patrona sv. Václava nebo patrona teologů sv. Jeronýma). Jedním z důvodů mohlo být jejich příliš skromné vybavení. Inventář z roku 1781 zmiňuje na oltáři sv. Maří Magdaleny jen sošku sv. Apoleny se dvěma pyramidovými relikviáři¹⁴ a na oltáři Zvěstování Páně obraz sv. Tekly a také jistě drobnou sošku Panny Marie

Foyenské.¹⁵ Tato díla nicméně tvořila součást dřevěných oltářních nástavců.¹⁶ Jiným důvodem mohl být dobrý stav zachování relativně nových a navíc roku 1761 obnovených retabulů sv. Stanislava a Aloise (OULÍKOVÁ 2019, 154). V úvahu bychom konečně měli vzít také hlediska výchovně-náboženská. Oltářní plátna těchto retabulů totiž zobrazovala oba mladé světce zbožně přijímající Nejsvětější svátost. Jejich nová instalace na oltářních menzách transeptu by pak naznačovala, že vedení semináře v obrazech sv. Stanislava a Aloise nevidělo ani tak reprezentanty zrušeného řádu jako spíš vzory v příkladné účtě k eucharistii.¹⁷

12 Oltáře sv. Aloise a Stanislava lokalizuje inventář z roku 1781 ještě do presbytáře (NA APA I C 160/7c, fol. 3r), ovšem ze sledu oltářů v inventáři z roku 1798 jasně vyplývá, že již stojí v transeptu (NA APA – S III/1a, pag. 71–72, č. 194, pag. 76–77, č. 198), přičemž původní oltáře Zvěstování Páně a sv. Maří Magdaleny jsou zde označeny jako zrušené (NA APA – S III/1a, pag. 81, č. 205, pag. 82, č. 207).

13 Viz čísla 200 až 207 inventáře z roku 1798 (NA APA – S III/1a, pag. 79–82).

14 „Ara sanctae Mariae Magdalene, supra mensam altaris parva statua sanctae Apolonie vitro inclusa, duae pyramides, in quibus anathemata huic sanctae oblata; quatuor candelabra stannea; duae arcuulae in quarum una caput sancti Valerii Martyris, cuius authentica est in archivio, et festum celebratur die 16 novembris, in altera caput ex societate sanctae Ursulae; cussinus attritus, antependium ex serico rubro argento phrygiatum.“ (NA APA I C 160/7c, fol. 4r)

15 „Supra mensam altaris est collocata imago sanctae Theclae Virginis et Martyris; infra hanc est excavata concha, in qua statua Beatae Virginis Foiensis [...]“ (NA APA I C 160/7c, fol. 3v). Zmiňovaná statue je devoční kopii pozdně gotické zázračné sošky stojící Panny Marie s Ježíškem, nazývané podle místa původu Foy le-Notre-Dame v jižní Belgii.

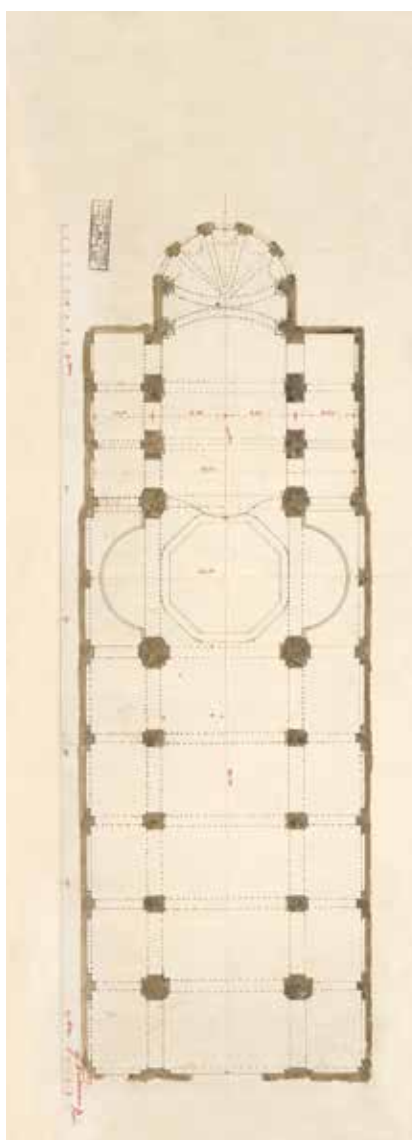
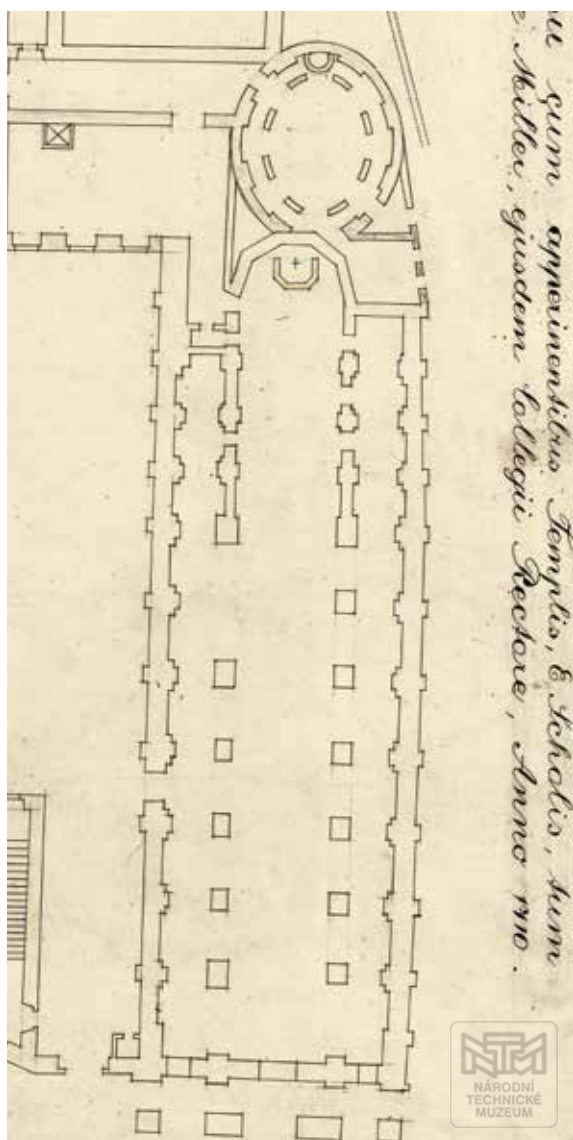
16 „Altar der Maria Reinigung, die Struktur von Bildhauerarbeit, unten gefaste Reliquien auf der Tumba die Bildnüss der heiligen Thekla, unter derselben, in der Muschel, befindet sich die Maria Statue von Fogau aus Holtz. [...] Altar der heiligen Maria Magdalena, die Struktur von Bildhauerarbeit.“ (NA APA – S III/1a, pag. 81–82, č. 205, 207)

17 To byl ostatně důvod, proč plátna zobrazují tuto ikonografii: původně oltáře stály před mramorovou chórovou mřížkou, přes níž se podávalo sv. přijímání. Vedle účty k eucharistii můžeme vzít i v úvahu, že oba tito mladíci jezuitští světci jsou uctíváni i jako patroni studujících.

Obr. 7. Praha 1-Staré Město, Křižovnické nám., kostel Nejsv. Salvátora. Chór salvátorského kostela. Náznakově zakresleno středověké zdivo dominikánského chóru včleněné do renesanční stavby, dále prvotní umístění bočních oltářů sv. Stanislava a sv. Aloise včetně oltářních mřížek, stejně tak původní pozice mramorové mřížky hlavního oltáře a rovného schodu u paty vítězného oblouku (foto F. Srovnal, 2023; úprava P. Havlík, kresba A. Piskáčková, 2023).

Obr. 8. Jan Miler, 1710: Plán Klementina (výřez; AAS NTM 86).

Obr. 9. Bedřich Wachsmann, 1887: „Plan A.“ pro návrh na výmalbu kostela Nejsv. Salvátora, půdorys. Plán již odpovídá dnešnímu stavu (NA SMP, inv. č. 2778/3).

Obr. 10. Praha 1-Staré Město, Křižovnické nám., kostel Nejsv. Salvátora. **A** – severní loď presbytáře (kaple sv. Ignáce), pohled na sekundárně otevřené arkády; **B** – část mřížky jednoho z bočních oltářů v presbytáři, dnes integrovaná do mříže u vstupu kostela; **C** – na místo mramorové mřížky s obloukovým stupněm byl zasazen rovný stupeň a zbývající pás dlažby doplněn druhotně použitými dlaždicemi (viz obr. 7; foto P. Havlík, 2022, 2023).

Dnes po bočních oltářích sv. Aloise a Stanislava po stranách presbytáře zbyly jen drobné stopy v dlaždění: novodobé dlaždice v místech původních oltářních menz a vysekané otvory pro ukotvení vrcholně barokních oltářních mřížek (obr. 7). Některé partie těchto krásných kovářských prací byly roku 1855 začleněny do velké mříže při západním vstupu do kostela¹⁸ (obr. 10B). Zde je také umístěna část lavic pro chórovou modlitbu seminaristů, která se ještě donedávna nacházela v presbytáři.

Mramorová mřížka v presbytáři

Nejspíše ve stejné době a ze stejných příčin, jako tomu bylo v případě bočních oltářů sv. Stanislava a Aloise, došlo také k transferu hlavní mramorové mřížky, která dnes přímo pod vítězným obloukem odděluje chór kostela od prostoru pod kupolí. V těchto místech je poprvé doložena na plánu Bedřicha Wachsmanna z roku 1887 („Plan A.“, NA SMP, inv. č. 2778/3; obr. 9). Toto umístění nemůže být původní už jen proto, že by mřížky oltářů sv. Stanislava a Aloise bránily otevření postranních dvířek hlavní (mramorové) mřížky. Původně tedy hlavní mřížka musela stát o dva pilíře blíže k hlavnímu oltáři, ke kterému také funkčně náleží. Dokládají to opět stopy v dlažbě: druhotně použité desky z červeného mramoru, novodobé doplňky a konvexnímu průběhu mřížky odpovídající zkosené rohy náhrobníků (obr. 10C). Naopak dnešní rovný stupeň z červených mramorů na předělu chóru a jeho vrcholně barokního závěru stál původně pod vítězným obloukem.

¹⁸ „S novým v Praze a milým zbožnému srdci katolickému zřízení setkáváme se v seminářském chrámu Páně sv. Salvátora blíže mostu. Jak se již v předešlém svazku připomenulo, dotčený chrám Páně jest uvnitř celý obnoven. Neunavený ve své o zvelebení tohoto stánku Hospodinova horlivosti p. K. Prucha postaral se totiž zároveň, aby do řečeného chrámu po celý den měl přístup každý ku počtění Nejsvětější Svátosti oltární. Za tou příčinou vzděláno jest při hlavním vchodu pod kůrem vkusné mřížové přepažení, kteréž nebrání přehlédnouti všecken kostel až k samému hlavnímu oltáři. V nové té sině jest pak stolic několik a klekátek, jsouť tu i modlitbičky tištěné, pobádající příchozího, aby vzdal čest milostivému Spasiteli svému v převelebné Svátosti. — Máme za to, že tímto pěkným opatřením vyhovělo se tiché toužebnosti mnohých katolíkův, a důstojný p. ředitel novou, nevšední zásluhu sobě získal o prospěch katolické pobožnosti v naší Praze.“ (sine 1855)

Tam, kde dnes ustupuje konvexní křivka transferované mřížky, vidíme zase nepravidelně kladnou sekundární dlažbu¹⁹ (obr. 7).

Poznamenejme na okraj, že mřížka zřejmě nebyla součástí vrcholně barokní přestavby závěru presbytáře z roku 1749. Odlišuje se od něj jemným stylovým posunem, jenž u kamenického díla spočívá ve změkčení forem a u kovářských prací v zesíleném dekorativismu a užití klasicizujících motivů. Nápadné je ostatně použití černého mramoru, který se na hlavním oltáři nevyskytuje. I tak navzdory pozdějšímu vzniku (snad v 50.–60. letech 18. století) mřížka vizuálně souzní s hlavním oltářem.

Posunutí závěrů bočních kaplí

Vraťme se do 17. století, kdy v interiéru kostela proběhla ještě jedna důležitá stavební změna, totiž posun závěru boční kaple při severní straně presbytáře (RICHTER 1924–1925, 348–349, 357). Ačkoliv to historické plány nezachycují, stála původní kaple sv. Ignáce o jedno klenební pole dál směrem k východu, v místech dnešního severního schodiště na emporu. Ověřit to lze snadno: při vestavbě schodiště nebyly zcela odstraněny starší konstrukce, takže se dochovala polovina šestihranné hřebínkové klenby se štukovou hlavičkou anděla ve svorníku. Navíc druhotně vyzdělána příčka mezi schodištěm a kaplí sv. Ignáce je poměrně tenká, takže zakrývá jen asi třetinu šíře klenebního pasu. Zbytek pasu pokrývá štuková výzdoba odpovídající ornamentice luragovské úpravy kněžiště ve 40. letech 17. století (obr. 11). K transferu kaple tedy došlo nejspíš v rámci této stavební kampaně. Vestavba empor nad bočními loděmi ostatně vyžadovala dobře přístupné schodiště. Pro posunutí závěru kaple sv. Ignáce v době Luragovy přestavby hovoří konečně zpráva Johannese Schmidla, že roku 1640 – v souvislosti se vznikem štukové výzdoby v presbytáři – zřídil císařský rada **Jan Kavka z Říčan** (* asi 1570–† 1645) nový oltář sv. Ignáce a vydláždil jeho kapli mramorem.²⁰

Na protější jižní straně byly vyzdéním vřetenovitého schodiště zahlazeny stopy po předcházejících stavebních fázích a původní štukovou výzdobu klenebního pole nad oltářem sv. Františka

Obr. 11. Praha 1-Staré Město, Křižovnické nám., kostel Nejsv. Salvátora. Oltář sv. Ignáce v severní kapli při presbytáři (foto P. Havlík, 2019).

19 Krajní sokly mřížky jsou zapuštěny do pilíře (nebo byly zčásti odsekány), neboť rozpětí chóru v tomto místě zužuje vystupující pilastr vítězného oblouku. Mřížka má dnes délku 8,62 m a pás nepůvodní dlažby s mřížkou je široký cca 1,3 m, zatímco pás doplňované dlažby se schodem v místě původní mřížky je dlouhý 8,94 m a široký cca 120 cm. Naopak rovný stupeň musel být při přesunu na místo původní mřížky z téhož důvodu v délce nastaven. Za technickou spoluprací při ověřování této skutečnosti děkuji kolegyni Anně Piskáčkové.

20 „Pragae porro Veteris, dum Presbyterium in Ecclesia Salvatoris novo opere plastico perficeretur (Vide superius L. 2, n. 138) continuo Joannes Kavka Baro de Rzcizan, Junior, adsito Divi Ignatii Sacello manum apposuit, illudque ad caeterum opus conformari fecit, marmore pavivit et eleganter nova Ara instruxit, omnia sumptu opere magno.“ (SCHMIDL 1759, L. III., N. 100, 667)

Xaverského nahradila pozdně barokní úprava. Zdá se, že spíše než v rámci luragovské přestavby vzniklo schodiště až v souvislosti se zvyšováním věží v letech 1712 až 1714.²¹ Nasvědčuje tomu Milerův plán z roku 1710 (AAS NTM 86; OULÍKOVÁ 2019, 241), kde není zakreslena ani východní, ani severní příčka dnešního závěru kaple sv. Františka Xaverského (obr. 8).

Proti výše navržené stavební historii severního i jižního podvěží však hovoří pařížský plán kostela z 90. let 16. století (BnF, n° 1033; OULÍKOVÁ 2019, 143–144, 223–224).²² Zde jsou již schodiště zakreslena na obou stranách (P1). Znamená to tedy, že během první stavební etapy (1578 až 1582/1583) vynesena hřebínková klenba v severním podvěží byla již kolem roku 1590 proražena schodištěm? Nebo vznikla až kolem roku 1600? Je v tomto ohledu pařížský plán vůbec hodnověrný? To jsou otázky pro kýžený nový stavebněhistorický průzkum kostela.

Proměny interiérových výmalb

Přehled interiérových úprav by nebyl úplný, pokud bychom alespoň krátce nezmnili jednotlivé fáze výmalby kostela. Při generální opravě v letech 1922–1924 byly v kněžišti a příčné lodi odhaleny fragmenty grisaillové²³ renesanční výmalby s motivy vejcovce. Jelikož v lodi tato výmalba pod štuky nalezena nebyla, musela vzniknout již před dostavbou trojlodí v letech 1600–1602. Nejspíše v souvislosti s dokončením této druhé stavební etapy byl kostel nově vymalován, a to barevným, pastózně nanášeným dekorem a zlacením. Dnes zůstává z této malířské kampaně viditelná jen iluzivní oltářní draperiová malba na severní stěně příčné lodi (RICHTER 1924–1925, 348, 353–354; VILÍMKOVÁ 1970, 35; obr. 12). Ve 40. až 50. letech 17. století pak tuto vrstvu překryla raně barokní štuková výzdoba.²⁴ Restaurátorský průzkum, který proběhl v září 1969, dále odhalil fragmenty vrcholně barokní výmalby. Šlo o růžovou či cihlově červenou barvu na „aktivních“ architektonických člancích, v plochách výplní se nacházela šedomodrá a na pilastrech zlacení (LAHODA 1969, 3).²⁵ Na jednom pilastru v severní boční lodi restaurátoři našli také „jakýsi náznak mramorování“ (LAHODA 1969, 2; obr. 13). Tato vrcholně barokní polychromie odpovídá volbou valérů i barevnou kompozicí výtvarnému pojetí architektury hlavního oltáře z roku 1749 a výmalbě závěru presbytáře, kterou v letech 1747–1748 provedl Jan Karel Kovář (* 1709–† 1749; SLAVÍČEK/JAHN 2015, 348–349; OULÍKOVÁ 2019, 151, 158–159). Není bez zajímavosti, že zvolené valéry zároveň korespondují s barevností hlavního oltáře kostela sv. Ignáce při novoměstské jezuitské koleji datovaného rokem 1753.²⁶ Vrcholně barokní růžová barevnost interiéru kostela byla zřejmě roku 1829 přebílena.²⁷ Odpovídá tomu popis kostela od Karla Vladislava Zapa z roku 1848: „Vnitřek jest velmi světlý a prostranný, k čemuž za jedno kopule u prostřed, za druhé i to velice přispívá, že není tolika oltářů jako jiní kostelové Pražští přeplněny.“ (ZAP 1848, 112) Roku 1864 měly být kamenné články interiéru kostela natřeny olejovou barvou, ostatní části „mrtvým tmavě šedým tónem“ (VILÍMKOVÁ 1970, 33–34).

V Národním archivu se konečně dochovaly dva návrhy výmalby z poslední třetiny 19. století. Bedřich Wachsmann (1820–1897), český malíř, architekt a restaurátor, signoval a rokem 1887 datoval „Plan B“, jenž zobrazuje návrh výmalby presbyteria Nejsv. Salvátora (bokorys; obr. 14).²⁸ Druhý návrh vytvořil roku 1892 dekorační malíř František Štěpánek.²⁹ Tento projekt představuje opět bokorys zahrnující jedno travé presbytáře, (jižní) transept a navazující část travé hlavní lodi

21 V této době předpokládá stavbu jižního i severního schodiště Petra OULÍKOVÁ (2019, 151).

22 Podobně je tomu také na římském plánu ze začátku 30. let 17. století (ARSI FG, sign. 1541/4/55; OULÍKOVÁ 2019, 228, obr. na s. 229).

23 Richter používá termín *chiaroscuro*, čímž podle všeho míní monochromní ornamentální štětcovou kresbu.

24 Mezi těmito dvěma vrstvami byly odhaleny ještě zbytky jiné, černobílé přemalby (*sine* 1985, 5). Václav RICHTER (1924–1925, 357–365) kladl štukatury do roku 1625.

25 Zprávu o výsledcích sondování barevných úprav tektonických článků interiéru kostela Nejsv. Salvátora a o stavu jeho oltářů z přírodního a i umělého mramoru a mobiliáře (kazatelna, zpovědnice, lavice atd.) vypracoval akad. soch. František LAHODA (1969).

26 Barevnost oltáře si zde oproti klementinskému kostelu zachovaly také pilastry presbytáře a lodi (NEVÍMOVÁ 1998, 180–181).

27 Milada VILÍMKOVÁ (1970, 33) uvádí s odkazem na SÚA – ZČ, sign. ČG Publ. 106/501 (dnes NA ČG-Publ), že toho roku předložilo Zemské stavební ředitelství plán a rozpočet na čištění a bílení kostela.

28 „Plan A“ obsahuje půdorys a bokorys salvátorského kostela (NA SMP, inv. č. 2778). Plány patří k čj. 52068 ai 1887. Tento spis se nepodařilo dohledat.

29 NA SMP, inv. č. 2778. Projekt je signován „Frant Štěpánek / malíř čp 647-I“, na kresbě vpravo dole je uvedeno „F. Š. 1892 I. p.“. – Autor tohoto výtvarného návrhu je snad totožný s Františkem Štěpánkem, dekoračním malířem v Praze, připomínaným v roce 1893 jako člen Jednoty pro obnovu kláštera bl. Anežky (*sine* 1893), jenž měl dříve provozovnu v Dlouhé čp. 740/I (*sine* 1886). V letech 1892–1893 zřejmě tento Štěpánek realizoval interiérovou výzdobu kostela sv. Jiří v Hloubětíně (VLČEK 2012, 386). V roce 1894 provedl se svou dílnou ornamentální malířskou výmalbu v křížové chodbě kolem proboštského poutního kostela Nanebevzetí Panny Marie a svaté Maří Magdaleny v Chlumu Svaté Maří (*sine* 1894). Na výstavě architektury a inženýrství v Praze vystavoval „zdařilé vlastní komposice a návrhy pro ornamentální malby kostelní a malby pokojů“ (*sine* 1898, 1).

(obr. 15). Barevnost Wachsmannova návrhu více respektuje převážně starorůžovou tonalitu vrcholně barokní podoby presbytáře (cf. obr. 13). Štěpánek na něj částečně navazuje, v koloritu je však střidmější. Archivní snímky interiéru kostela naznačují, že se jeden z těchto návrhů dočkal snad ještě před koncem století realizace (obr. 16). Ovšem již někdy mezi lety 1902–1916 byl kostel znovu vybělen (LAHODA 1969, 3). Během generální opravy v letech 1922–1924 došlo k odstranění předchozí vrstvy přemaléb (zejména pozdně barokní růžové) a k obnovení bílého nátěru. Vzhledem k tomu, že se renesanční grisaillová i pozdně barokní výmalba imitující růžový mramor dochovala jen ve fragmentech (o výmalbách 19. století nemluvě), bylo při poslední památkové obnově kostela v letech 1975–1985 rozhodnuto restaurovat nejlépe dochovanou bílou raně barokní úpravu (sine 1985, 5).

Závěr

Od 17. století do dnešních dob proběhla v interiéru kostela Nejsvětějšího Salvátora celá řada změn. Některé z nich lze dnes rozpoznat jen kombinací průzkumu stavební situace a studia písemných pramenů či historických plánů. Pro celkový vizuální dojem byl určující charakter vnitřní výmalby: od renesančních kreslených ornamentů přes raně barokní polychromní, následně bílý nátěr, růžovo-cihlově červenou pozdně barokní a pseudorenesanční barevnou výmalbu konce 19. století až po opakovaný návrat k bílé ve století dvacátém.

Nejdůležitější stavební změnu provedl Carlo Lurago ve 40.–50. letech 17. století, když zřídil emporu nad bočními kaplemi presbytáře a pokryl stěny bohatou štukovou ornamentikou. Nejspíše během těchto prací byla směrem k západu posunuta severní kaple a do jejího původního závěru vestavěno schodiště. U jižní kaple k podobnému přesunu došlo možná až v souvislosti se zvyšováním věží v letech 1712 až 1714. Pro podobu presbytáře od jeho výstavby až do konce

Obr. 12. Praha 1-Staré Město, Křižovnické nám., kostel Nejsv. Salvátora. Iluzivní oltářní malba na severní stěně příčné lodi, kolem 1602 (foto P. Havlík, 2019).

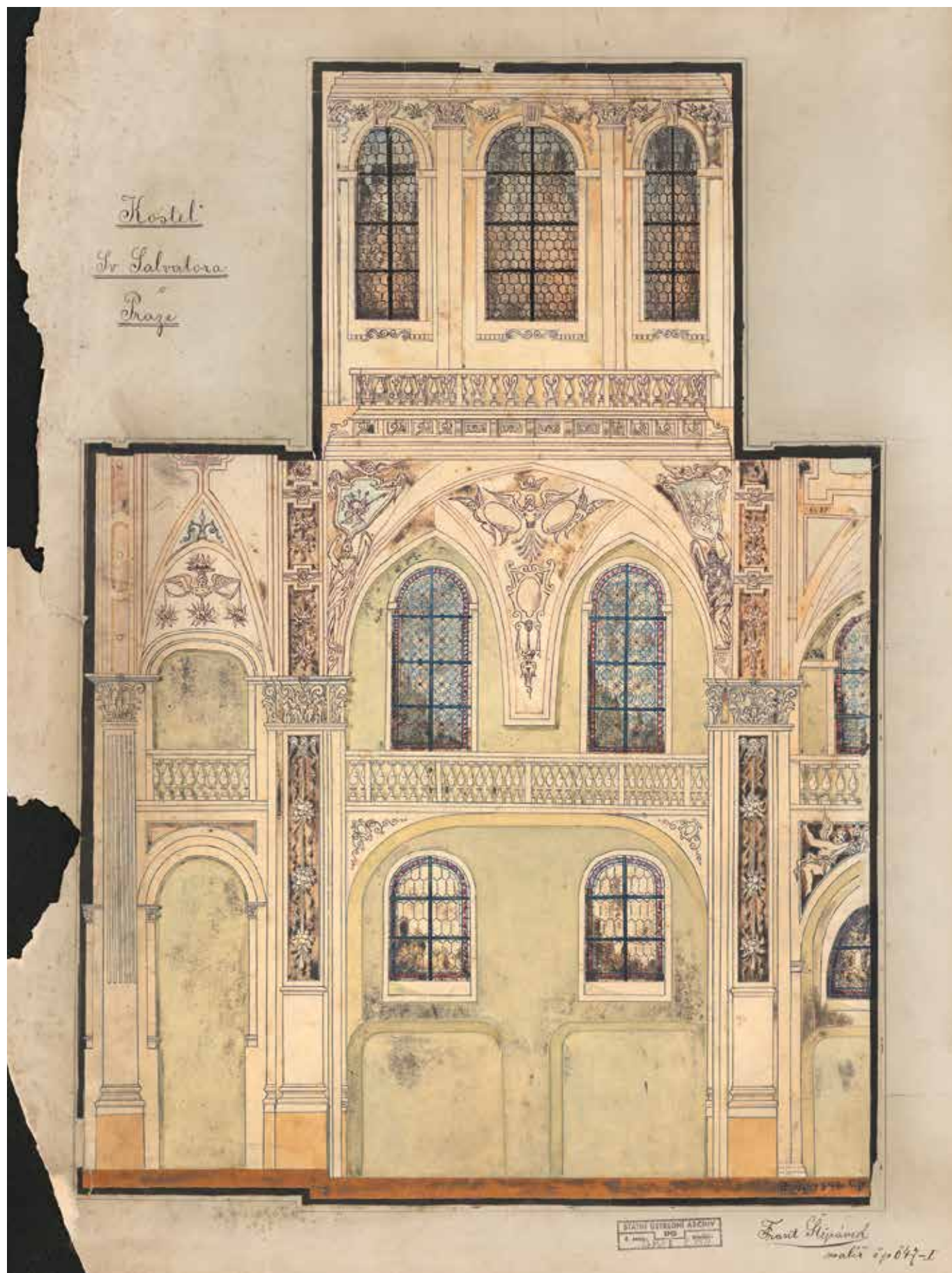
Obr. 13. Kostel Nejsv. Salvátora v Klementinu na Starém Městě pražském. Hypotetická představa o barevnosti vrcholně barokního interiéru kostela na základě výsledků sondáže omítek tektonických článků (LAHODA 1969, příloha, obr. 1).

Obr. 14. Bedřich Wachsmann, 1887: Návrh na výmalbu kostela Nejsv. Salvátora (NA SMP, inv. č. 2778/2).

Obr. 15. František Štěpánek, 1892: Návrh na výmalbu kostela Nejsv. Salvátora (NA SMP, inv. č. 2778/1).

Obr. 16. Praha 1-Staré Město, Křižovnické nám., kostel Nejsv. Salvátora. Pohled z jižní boční lodi do severního transeptu (foto O. Pollak, Vídeň, kolem roku 1910; NPÚ GnŘ, fotoarchiv, inv. č. 18.554).

18. století je zvlášť důležitým poznatkem, že arkády stály na zhruba tři metry vysokých zdech původního chóru středověkého dominikánského kostela, které Marco Fontana začlenil do renesanční novostavby kostela. Otevírání arkád probíhalo postupně. Ve 40.–50. letech 17. století prorazil průchody pod středním párem arkád Carlo Lurago. Otevření dalších arkád presbytáře proběhlo někdy před rokem 1710 (první arkáda na jižní straně), kolem roku 1749 (první arkáda na severní straně) a mezi lety 1781–1798 (zbylé dvě arkády při vítězném oblouku). Tehdy byl v rámci transformace jezuitské koleje na kněžský seminář zřízen v presbytáři kostela chór pro modlitbu hodin. Boční oltáře sv. Stanislava a Aloise ustoupily chórovým lavicím a mřížka hlavního oltáře se posunula pod vítězný oblouk.

Neméně zásadní pro výtvarné vyznění interiéru bylo postupné odstraňování převážné části mobiliáře. Průběh tohoto procesu podrobně dokumentují inventáře editované Kristýnou KALOUSKOVOU (2023). Kéž nově vydané inventáře společně s tímto úvodním přehledem stavebních a výtvarných úprav přinesou nový vítr do bádání o historickém mobiliáři této významné pražské sakrální stavby!

PRAMENY

- AAS NTM 86 — Národní technické muzeum, Archiv architektury a stavitelství, fond č. 86 – Klementinum, Historické plány (1710–1885), plán Klementina, Jan Miler, 1710, kart. č. 20060321/06.
- ARSI FG — Archivum Romanum Societatis Iesu, Řím, fond Gesuitico, plán Klementina, začátek 30. let 17. století, sign. F. G. 1541/4/55; Fundatio Coll. Pragensis ad S. Clementem et synopsis historiae eiusdem Coll. Romam allata anno 1696, sign. Boh. 200.
- BnF — Bibliothèque nationale de France, Paříž, Cabinet des estampes, Recueil [...] contenant tous les Plans originaux des Maisons, Eglises qui appartenoient à la Société des Jésuites avant leur abolition, tome XI, Collège Saint-Clément de Prague, République Tchèque : plan de l'église Saint-Sauveur, n° 1033, sign. Hd-4d, fol. 168; tome XVII, projet désigné par la lettre A, n° 1034, sign. Hd-4c, fol. 73. Dostupné na <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8448727q>>; <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b531067381>> [vid. 2023-10-30].
- BNM 4584 — Bayerisches Nationalmuseum, Mnichov, Dientzenhofer Skizzenbuch, inv. Nr. Bibl. 4584.
- NA APA I C 160/7c — Národní archiv, Praha, fond Archiv pražského arcibiskupství, část I, spisy z let 1778–1818, Inventarium Ecclesiae Archi-Episcopalis Collegii Alumnorum Ecclesiasticorum ad S. Salvatorem Vetero-Pragae ad pedem pontis Confectum A[nn]o 1781, Joanne Baptista Schmidt eiusdem Ecclesiae atque Collegii Rectore, sign. C 160/7, kart. 2311.
- NA APA – S III/1a — Národní archiv, Praha, fond Archiv pražského arcibiskupství, část S, inventář bez názvu, 1798, sign. III/1, kart. 14.

- NA ČG-Publ — Národní archiv, Praha, fond České gubernium – Publicum, Praha (1748–1835), opravy salvátorského kostela v Klementinu, inv. č. 2768, sign. 106/501, kart. 8670.
- NA JS — Národní archiv, Praha, fond Jesuitica, Původní inventáře jezuitského archivu, smlouva s architektem Carlem Luragem, inv. č. 5, kart. 216.
- NA SMP — Národní archiv, Praha, Sběrka map a plánů, plán areálu Klementina, Carlo Lurago, 1650, inv. č. 2910a, sign. F/XV/14/1; návrh na výmalbu kostela Nejsv. Salvátora, František Štěpánek, 1892, inv. č. 2778/1, sign. E/XX/4; návrh na výmalbu kostela Nejsv. Salvátora, Bedřich Wachsmann, 1887, inv. č. 2778/2, 3, sign. E/XX/4.
- NK XXIII C 98 — Národní knihovna České republiky, Praha, Oddělení rukopisů a starých tisků, Ephemerides Ecclesiae Pragae ad Sanctum Salvatore Soc. Jesu. Inventář k roku 1762, tabulky k letům 1761–1763, sign. XXIII C 98.

LITERATURA

- sine* 1855 — *sine*: [Církevní kronika : Z Prahy] : S novým v Praze [...] zřízením [...] v seminářském chrámu Páně sv. Salvátora [...]. Blahověst [N. F.] 1, 1855/2, 163–164.
- sine* 1886 — *sine*: Malý oznamovatel : Přijme se učení na malířství pokojů za plat u Františka Štěpánka v Dlouhé třídě č. 740-I. Národní politika 4, 1886/66, ranní vydání, 7. 3. 1886, [8].
- sine* 1893 — *sine*: Denní zprávy : Jednota pro obnovu kláštera bl. Anežky v Praze. Čech 25, 1893/235, 16. 10. 1893, [2].
- sine* 1894 — *sine*: Kronika církevní : Z Mariánského Chlumu nad Ohří : (Pův. dop. „Čecha“). Čech 26, 1894/244, 25. 10. 1894, [2].
- sine* 1898 — *sine*: Výstava architektury a inženýrství v Praze : Z oddělení řemesel a malého průmyslu. Národní listy 38, 1898/285, 16. 10. 1898, [1]–2.
- sine* 1985 — *sine*: Závěrečná restaurátorská zpráva ke GO [generální opravě] interiéru kostela sv. Salvátora v Praze 1. [Praha] 1985, strojopis. Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy, sign. RZ 12 C.
- DURAS 1933 — Amelie DURAS: Die Architektenfamilie Lurago : Ein Beitrag zur Kunstgeschichte Böhmens. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer Hohen philosophischen Fakultät der Universität in Köln, 15. Juli 1933, [Köln–Prag 1935].
- FECHTNEROVÁ 1993 — Anna FECHTNEROVÁ: Ke dvěma zajímavým „jezuitikům“ bývalé pražské Lobkovické knihovny dochovaným ve fondu Národní knihovny v Praze – Zu zwei interessanten jesuitischen Handschriften der ehemaligen Prager Lobkowitzbibliothek im Fond der Nationalbibliothek in Prag. Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků, sv. 10/2, 1993 (vyd. 1994), 409–420.
- HAMMERSCHMID 1723 — Joannes Florianus HAMMERSCHMID: Prodomus Glorae Pragenae, Continens Urbium Pragenarum Foundationes [...]. Vetro-Pragae 1723.
- HAVRDA/KOVÁŘ/ŽDÁRSKÁ 2017 — Jan HAVRDA / Miroslav KOVÁŘ / Anna ŽDÁRSKÁ: Dominikánský klášter sv. Klimenta v Praze na Starém Městě – St. Clement Dominican Monastery in the Old Town of Prague. Staletá Praha 33, 2017/2, 2–74.
- JÍRA 1925 — Jaroslav JÍRA: Plány našich jezuitských kolejí a kostelů v Bibliothèque Nationale v Paříži – Plans de collèges jésuites tchèques, moraves et silésiens dans la Bibliothèque Nationale de Paris. Památky archeologické 34, 1924–1925/1–2, 246–248, tab. XXXIX–XLIV.
- KALOUSKOVÁ 2023 — Kristýna KALOUSKOVÁ: Historické inventáře kostela Nejsvětějšího Salvátora v pražském Klementinu. Staletá Praha 39, 2023/1, 37–75 (v tomto čísle).
- KOVÁŘ 2017 — Miroslav KOVÁŘ: Raně gotická a vrcholně gotická proměna dominikánského kláštera sv. Klimenta. In: Kristus v Getsemanech : Nově objevený gotický reliéf v kostele Nejsv. Salvátora. N. Schmidt (ed.), Praha 2017, 51–58.
- LAHODA 1969 — František LAHODA: Zpráva o výsledcích sondování barevných úprav tektonických článků interiéru kostela sv. Salvátora a stav jeho oltářů z přírodního i umělého mramoru a mobiliáře (kazatelna, zpovědnice, lavice atd.). In: Rozpočet s fotodokumentací, projektová dokumentace a sondy : Kostel sv. Salvátora : Praha 1, Křižovnické nám. 2 : Sondy exteriéru a interiéru. Restaurátorská zpráva, ŠTUKO. Praha 1969, strojopis, 1–4. Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy, sign. RZ 10, inv. č. 8394/3.
- MERTEN 1967 — Klaus MERTEN: St. Salvator im Clementinum – ehemals böhmische Jesuitenkirche – und die Wälsche Kapelle in der Altstadt Prag. Bohemia : Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 8, 1967/1 (vyd. 1968), 144–162. DOI: <<https://doi.org/10.18447/BoZ-1967-2092>>.
- NEVÍMOVÁ 1998 — Petra NEVÍMOVÁ: Novoměstská jezuitská kolej a kostel sv. Ignáce v Praze : Ikonografie a koncepty výtvarné výzdoby – Neustädtisches Jesuitenkollegium und St.-Ignatiuskirche in Prag : Ikonographie und Konzepte der darstellenden Kunst bei der Ausschmückung. Pražský sborník historický 30, 1998, 151–186.
- OULÍKOVÁ 2019 — Petra OULÍKOVÁ: Klementinum. Praha 2019.
- PODLAHA 1915 — Antonín PODLAHA: Zprávy o chrámu Sv. Salvátora v Klementinu v Praze z druhé polovice XVIII. stol. Památky archeologické 27, 1915/3 a 4, 188–189, 224–230.

- POLLAK 1910–1911 — Oskar POLLAK: Studien zur Geschichte der Architektur Prags 1520–1600. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses 29, 1910–1911, 85–170. DOI: <<https://doi.org/10.11588/diglit.6176.5>>.
- RICHTER 1924–1925 — Václav RICHTER: Stavební vývoj kostela sv. Salvátora v Klementinu – L’histoire de la construction de l’église du Saint Sauveur du Clementinum à Prague. Památky archeologické 34, 1924–1925/3–4, 336–371.
- RICHTER 1931 — Václav RICHTER: Dodatky k stavebním dějinám kostela sv. Salvátora v pražském Klementinu. Památky archeologické 37 : Skupina historická, 1931, 9–20.
- SCHMIDL 1747 — Joannes SCHMIDL: Historiae Societatis Jesu Provinciae Bohemiae Pars Prima : Ab Anno Christi MDLV. Ad Annum MDXCII. Pragae 1747.
- SCHMIDL 1759 — Joannes SCHMIDL: Historiae Societatis Jesu Provinciae Bohemiae Pars IV. : Ab Anno Christi MDCXXXIII. usque ad Annum MDCLIII. inclusive. Volumen primum. Pragae 1759.
- SLAVÍČEK 2015 — Lubomír SLAVÍČEK: Jan Quirin Jahn, topograf uměleckých památek Prahy – Jan Quirin Jahn, Topograph der Kunstdenkmäler Prags. Pražský sborník historický 42, 2015, 269–368.
- ŠRONĚK 2013 — Michal ŠRONĚK: De sacris imaginibus : Patroni, malíři a obrazy předbělohorské Prahy – De sacris imaginibus : Patrons, Painters and Images in Prague before the Battle of White Mountain. Praha 2013.
- ULIČNÝ 2017 — Petr ULIČNÝ: Balkony jezuitského kostela sv. Salvátora na Starém Městě v Praze. In: Petr Uliční et al., Architektura Albrechta z Valdštejna: italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635 II. Praha 2017, 1099–1112.
- VILÍMKOVÁ 1970 — Milada VILÍMKOVÁ: Dějiny kostela; Architektonický rozbor; Stavební historie. In: Milada Vilímková / Jaroslav Vajdiš et al., Praha-Staré Město, kostel sv. Salvátora. (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRP MO), Praha 1970, 1–36, 56–81, 83–92. Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- VLČEK 1996 — Pavel VLČEK (ed.) ET AL.: Umělecké památky Prahy : Staré Město, Josefov. Praha 1996.
- VLČEK 2012 — Pavel VLČEK (ed.) ET AL.: Umělecké památky Prahy : Velká Praha (A–L). Praha 2012.
- VLČEK/HAVLOVÁ 1998 — Pavel VLČEK / Ester HAVLOVÁ: Praha 1610–1700 : Kapitoly o architektuře raného baroka – Prag 1610–1700 : Einige Kapitel über die Architektur des Frühbarocks. Praha 1998.
- ZAP 1848 — Karel Vladislav ZAP: Průvodce po Praze : potřebná příruční kniha pro každého, kdo se s pamětmi Českého hlavního města seznámiti chce. Praha 1848.

ZUSAMMENFASSUNG

ZU DEN BAULICHEN VERÄNDERUNGEN DES INNENRAUMS DER KIRCHE DES ALLERHEILIGSTEN SALVATORS IM PRAGER KLEMENTINUM

Die neue Ansicht an die Bauentwicklung der Kirche des Allerheiligsten Salvators im Klementinum in der Prager Altstadt brachte im Lichte der Schriftquellen, historischen Pläne und der Untersuchung der baulichen Situation eine grundsätzliche Erkenntnis und mehrere Teilerkenntnisse herbei. Für das Begreifen der Innenraumdispositionen ist die Feststellung am wichtigsten, dass bis Ende des 18. Jahrhunderts die den Chorraum von den Seitenschiffen abtrennenden Arkaden auf den ca. drei Meter hohen Mauern des ursprünglichen Chors der mittelalterlichen Dominikanerkirche standen, die Marco Fontana in den renaissancezeitlichen Kirchenneubau im letzten Viertel des 16. Jahrhunderts eingegliedert hat.

Die wichtigste bauliche Veränderung wurde von Carlo Lurago in den 1640er bis 1650er Jahren durch die Errichtung der Emporen über den seitlichen Chorkapellen und die Bedeckung der Wände mit reicher Stuckornamentik unternommen. Am ehesten bei diesen Arbeiten wurden auch die Nordkapelle in der westlichen Richtung verschoben und eine Treppe in ihren ehemaligen Abschluss eingebaut.

Das Öffnen der Arkaden bis zur Fußbodenebene wurde schrittweise durchgeführt. In den 1640er bis 1650er Jahren Lurago hat die Durchgänge unter dem mittleren Arkadenpaar durchgebrochen. Weitere Arkaden im Chor wurden vor dem Jahr 1710 (die erste Arkade an der Südseite), gegen 1749 (die erste Arkade an der Nordseite) und zwischen den Jahren 1781–1798 (die übrigen zwei Arkaden beim Triumphbogen bei der Adaptierung der Kirche für das Priesterseminar) geöffnet. Im Rahmen dieser Modifikation wurden die Seitenaltäre der hl. Stanislaus und Alois aus dem Chor in das Querschiff transloziert und die Marmoralustrade vor dem Hochaltar unter den Triumphbogen verschoben. In dem auf diese Weise freigemachten und neu begrenzten Chorraum konnte nachfolgend das Chorgestühl zum gemeinsamen Stundengebet installiert werden.

Nicht weniger bedeutend für das bildnerische Ausklingen des Innenraums war die sukzessive Entfernung des überwiegenden Teils der beweglichen Einrichtung, deren Verlauf die von Kristýna KALOUSKOVÁ (2023) herausgegebenen Inventare gründlich dokumentieren.

Für die visuelle Gesamtwirkung war auch der Charakter der Innenausmalung bestimmend – von den gezeichneten renaissancezeitlichen Ornamenten über die frühbarocke Polychromie, nachfolgend weiße Tünche, den rosa-ziegelroten Spätbarockanstrich und die farbige Neorenaissanceausmalung des ausgehenden 19. Jahrhunderts bis zur wiederholten Rückkehr zum Weiß im 20. Jahrhundert. Zwei neu gefundene und erstmalig veröffentlichte Entwürfe der Ausmalung der Kirche vom Ende des 19. Jahrhunderts stellen in diesem Zusammenhang einen bedeutenden Beleg dar.

Abb. 1. Prag 1-Altstadt. Rekonstruktion der ältesten Gestalt der Kirche des Allerhl. Salvators (Seitenansicht, übernommen aus RICHTER 1924–1925, S. 369, Abb. 159, Zeichnung Jan Sokol).

Abb. 2. Anonym, 1590er Jahre: Ausbauplan der Kirche des Allerhl. Salvators (Ausschnitt, BNF Paris, N°1033, Datierung der Bibliothek 1600–1601).

Abb. 3. Anonym, gegen 1631: Plan der Kirche des Allerhl. Salvators in Prag-Altstadt (Ausschnitt, BNF Paris, N°1034, Datierung der Bibliothek 1617–1653).

Abb. 4. Plan der Kirche des Allerhl. Salvators in Prag-Altstadt, 1650er Jahre (Ausschnitt, NA SMP/*Nationalarchiv Prag, Sammlung der Karten und Pläne*, Best.-Nr. 2910a, Datierung des Archivs 1650, Umbau von Carlo Lurago).

Abb. 5. Anonym, nach 1681. Kirchenplan, Zeichnung, in ein Manuskript aus dem Jahr 1762 eingelegt (Ausschnitt, Nationalbibliothek Prag, XXIII C 98).

Abb. 6. Prag 1-Altstadt, Kreuzherrenplatz, Kirche des Allerhl. Salvators. Blick vom Hochaltar nach Westen (Foto J. Tuháček, 1943, NPÚ GnŘ/*Nationalinstitut für Denkmalpflege, Generaldirektion, Fotoarchiv*, Best.-Nr. 29.231).

Abb. 7. Prag 1-Altstadt, Kreuzherrenplatz, Kirche des Allerhl. Salvators. Chor der Salvatorkirche. In Andeutung das mittelalterliche Chormauerwerk der Dominikanerkirche, wie es in den Renaissancebau eingegliedert wurde, ferner die primäre Situierung der Seitenaltäre der hl. Stanislaus und Alois samt den Altargittern, ebenfalls die ursprüngliche Position des Altarraum-Marmorgeländers und der geraden Stufe beim Triumphbogenfuß (Foto F. Srovnal, 2023, Gestaltung P. Havlík, Zeichnung A. Piskáčková, 2023).

Abb. 8. Johannes Miler, 1710: Plan vom Klementinum (Ausschnitt, AAS NTM/*Technisches Nationalmuseum, Archiv von Architektur und Bauwesen* 86).

Obr. 9. Bedřich Wachsmann, 1887: „Plan A.“ zum Entwurf für die Ausmalung der Kirche des Allerhl. Salvators, Grundriss. Der Plan entspricht schon dem heutigen Zustand (NA SMP, inv. č. 2778/3).

Abb. 10. Prag 1-Altstadt, Kreuzherrenplatz, Kirche des Allerhl. Salvators. **A** – nördliches Chorschiff (Kapelle des hl. Ignatius), sekundär geöffnete Arkaden; **B** – Teil vom Gitter eines der Altäre im Chor, heute in das Gitter beim Kircheneingang integriert; **C** – an Stelle der Marmoralustrade mit der gebogenen Stufe wurde eine gerade Stufe eingesetzt und das restliche Pflasterband mit sekundär verwendeten Platten ergänzt (s. Abb. 7; Foto P. Havlík, 2022, 2023).

Abb. 11. Prag 1-Altstadt, Kreuzherrenplatz, Kirche des Allerhl. Salvators. Altar des hl. Ignatius in der nördlichen Kapelle beim Chor (Foto P. Havlík, 2019).

Abb. 12. Prag 1-Altstadt, Kreuzherrenplatz, Kirche des Allerhl. Salvators. Querschiffnordwand, gemalter illusionistischer Hintergrund des verschwundenen Altars, um 1602 (Foto P. Havlík, 2019).

Abb. 13. Prag 1-Altstadt, Kreuzherrenplatz, Kirche des Allerhl. Salvators. Hypothetische Vorstellung von der Farbenbehandlung des hochbarocken Innenraums anhand der Ergebnisse der Verputzsondierung an tektonischen Gliedern (LAHODA 1969, Beilage, Abb. 1).

Abb. 14. Bedřich Wachsmann, 1887: Entwurf für die Ausmalung der Kirche des Allerhl. Salvators (Nationalarchiv, Sammlung der Karten und Pläne, Best.-Nr. 2778/2).

Abb. 15. František Štěpánek, 1892: Entwurf für die Ausmalung der Kirche des Allerhl. Salvators (Nationalarchiv, Sammlung der Karten und Pläne, Best.-Nr. 2778/1).

Abb. 16. Prag 1-Altstadt, Kreuzherrenplatz, Kirche des Allerhl. Salvators. Blick vom südlichen Seitenschiff in den Querschiffnordarm (Foto O. Pollak, Wien, gegen 1910, NPÚ GnŘ, Fotoarchiv, Best.-Nr. 18.554).

Übersetzung von Jindřich Noll

Autor a redakce děkují Národnímu technickému muzeu, Národní knihovně ČR, Národnímu archivu a zde zvláště dr. Šárce Steinové za laskavé poskytnutí publikované obrazové dokumentace.

Tento článek vznikl díky podpoře Národního památkového ústavu.

Mgr. Filip SROVNAL, Ph.D., historik umění, srovnal.filip@npu.cz,
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Praze, Na Perštýně 356/12, CZ-110 00 Praha 1